

نقش سرمایه‌ی اجتماعی در روابط بین قومی و هویت ملی* (بررسی جوانان تبریز و مهاباد)

** احمد رضایی

*** حبیب احمدلو

E-mail: arezaiim@yahoo.com

E-mail: habibAhmadlu1354@yahoo.com

چکیده:

هدف مقاله‌ی حاضر، بررسی رابطه‌ی میزان سرمایه‌ی اجتماعی و نقش آن در میزان روابط بین قومی و هویت ملی جوانان کُرد ساکن شهر مهاباد و جوانان ترک‌زبان ساکن در شهر تبریز و مقایسه‌ی این دو گروه از نظر میزان هر یک از متغیرهای فوق می‌باشد. نتایج تحقیق نشانگر آن است که میزان هویت ملی پاسخ‌گویان در حد بالایی است. میزان سرمایه‌ی اجتماعی گروه‌های مورد مطالعه پایین، و میزان روابط بین قومی پاسخ‌گویان بسیار پایین است. گرایش به سایر اقوام میزان روابط بین قومی را تقویت می‌کند و هر دو متغیر فوق تأثیر مثبتی بر میزان هویت ملی جوانان دارد. سرمایه‌ی اجتماعی نیز بر روی گرایش به سایر اقوام، روابط بین قومی و هویت ملی تأثیر مثبتی داشته و آن‌ها را تقویت می‌کند.

کلید واژه‌ها: سرمایه اجتماعی، کمیت روابط اجتماعی، کیفیت روابط اجتماعی، هویت ملی، روابط بین قومی

* این مقاله با استفاده از نتایج طرح پژوهشی به رشته تحریر درآمده است که با سرمایه‌گذاری مؤسسه‌ی مطالعات ملی در سال ۱۳۸۳ انجام یافته است.

** استادیار گروه علوم اجتماعی دانشگاه مازندران

*** کارشناس ارشد جامعه‌شناسی و پژوهشگر مسایل اجتماعی و قومی

مقدمه

افراد با توجه به ویژگی‌های اجتماعی معین و ایفای نقش‌های اجتماعی خاص در لایه‌های مختلف اجتماعی، در گروه‌های اجتماعی ارادی و غیرارادی مختلفی عضویت دارند که عضویت در هر یک از این گروه‌ها هویت جمعی متفاوتی به آن‌ها می‌بخشد. با توجه به این‌که افراد در موقعیت‌های مختلف کنشی در لایه‌های مختلف اجتماعی، با توسل به عضویت‌شان در گروه‌های مختلف، خود را شناسایی می‌کنند، دارای هویت‌های جمعی مختلفی هستند که از آن جمله‌اند: هویت سنی، جنسی، شغلی، نقشی، قومی و... در این میان هویت ملی^۱ و احساس تعلق خاطر به وطن، به‌خاطر نقش آن در ایجاد وفاق اجتماعی و انسجام عام، از مهم‌ترین مسایل جوامع تمایز یافته محسوب می‌شود و بدین خاطر بررسی آن از اهمیت بسیار زیادی برخوردار است.

هویت جامعه‌ای یا هویت ملی، در واقع در حکم نرم‌افزاری است که برای رسیدن به وفاق اجتماعی و انسجام عام از میان تمایز یافتگی‌ها و تفاوت‌های درون جامعه، ساخته و پرداخته شده است. این نوع هویت جمعی که بالاترین سطح هویت جمعی در یک جامعه است، از یک طرف در دورن جامعه و بین اعضای خود نوعی همبستگی و وفاق ایجاد می‌کند و از طرف دیگر این جامعه را به‌عنوان یک کل از جوامع دیگر متمایز می‌سازد. هویت ملی، احساس تعلق و تعهد افراد نسبت به اجتماع جامعه‌ای و ملی است. هویت ملی و به تبع آن انسجام و یکپارچگی ملی در جوامع چند قومی^۲ تحت تأثیر چگونگی روابط بین اقوام و گرایش‌ات آنان نسبت به همدیگر شکل می‌گیرد و تثبیت می‌شود. تحقیقات صورت گرفته در این مورد نشان می‌دهد که در بین اقوام ایرانی، تراکم روابط قومی در چهار حوزه‌ی اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و اجتماعی به‌طور کلی پایین است و میانگین هر یک از این روابط در بین اقوام در کل کمتر از شش درصد می‌باشد (یوسفی، ۱۳۸۰: ۴۰ و ۲۰۶).

به دلیل اهمیت روابط بین قومی در همگرایی ملی و شدت و ضعف هویت ملی در بین افراد، پایین بودن این گونه روابط در بین اقوام ایرانی، می‌تواند به‌عنوان یکی از مسایل اساسی و اصلی در جهت ثبات اجتماعی و تحکیم همبستگی ملی مطرح شده و مورد بررسی قرار گیرد. در این خصوص یکی از مهم‌ترین متغیرهای تأثیرگذار در روابط بین فردی و بین گروهی، سرمایه‌ی اجتماعی^۳ می‌باشد. این متغیر، گروه‌های اقلیت را

1- National Identity
2- Multiethnic Societies

3- Social Capital

قادر می‌سازد تا شبکه‌ای از روابط اجتماعی را نسبت به یکدیگر حفظ کنند و تداوم بخشند. سرمایه‌ی اجتماعی، شبکه‌هایی با هنجارهای اعتماد و عمل متقابل بوده و ویژگی خاصی از ساختار روابط اجتماعی کنشگران می‌باشد. سرمایه‌ی اجتماعی می‌تواند نگرش‌ها و طرز تلقی‌های افراد را نسبت به اقوام موجود در جامعه و هم‌چنین طرز تلقی آنان را از ملیت‌شان تحت تأثیر قرار دهد و موجب تقویت یا تضعیف هویت ملی و همبستگی جمعی شود.

براساس آن چه گفته شد، هدف مقاله‌ی حاضر، پاسخ‌گویی به سؤالات زیر براساس یافته‌های تجربی است:

- میزان سرمایه‌ی اجتماعی در بین جوانان مورد مطالعه چه قدر است؟
- میزان روابط بین قومی در بین جوانان مورد مطالعه چه قدر است؟
- چه رابطه‌ای بین سرمایه‌ی اجتماعی افراد و روابط بین قومی و هویت ملی آنان وجود دارد؟
- میزان هویت ملی در بین جوانان مورد مطالعه چه قدر است؟

۱- دیدگاه‌های نظری

۱-۱- تعاملات اجتماعی و همبستگی

انسان‌ها - در جامعه - با هم روابط متقابل دارند و در وابستگی متقابل به سر می‌برند. کنش متقابل یا تعامل برای زندگی اجتماعی آن‌چنان اهمیت اساسی دارد که بدون آن، هم فرد پژمرده می‌شود، هم گروه و هم جامعه. روابط اجتماعی در شکل‌گیری جوامع و تبیین اجتماعات از چنان اهمیتی برخوردار هستند که بسیاری از اندیشمندان، جامعه‌شناسی را مطالعه‌ی مردم در روابط اجتماعی تعریف می‌کنند. این اندیشمندان اذعان می‌کنند که وقتی درباره‌ی جوامع به صورت جمع سخن می‌گوییم، شیوه‌هایی را که روابط اجتماعی، افراد را به همدیگر پیوند می‌دهند یا از یکدیگر جدا می‌سازند در ذهن داریم. صرف نظر از این که جامعه چه قدر وسیع و گسترده است - مثلاً جامعه‌ی آسیایی یا حتی جامعه‌ی جهانی - یا جدا افتاده و محدود است - مثل اسکیموهای قطب شمال - یا متمرکز است - مثل جامعه‌ی حفاظت از پرندگان - یا عمومی است - مانند خانواده - وجود روابط اجتماعی در آن ضروری است. در واقع می‌توان همه‌ی این جوامع یا گروه‌ها را شیوه‌های گوناگونی دانست که در آن‌ها روابط میان افراد شکل می‌گیرد و در طول زمان به شکلی مشخص پایدار می‌ماند. به عبارت دیگر: همه‌ی گروه‌ها و ارتباطات

انسانی از خانواده‌ها گرفته تا دولت‌های ملی به روابط اجتماعی داخلی و خارجی وابسته‌اند (آلبرو، ۱۳۸۰: ۳۶).

اصطلاح رابطه‌ی اجتماعی برای ترسیم شرایطی به کار می‌رود که دو یا چند نفر در رفتاری مشارکت دارند که در چارچوب آن، هر یک از آنان، رفتار دیگری را به‌طرز معنی‌داری به حساب می‌آورند؛ در نتیجه، رفتار مذکور بر همین اساس جهت‌گیری می‌شود. بنابراین، رابطه‌ی اجتماعی تماماً «عبارت از» این «احتمال» است که افراد به طریقی قابل تعین و معنی‌دار، رفتار خواهند کرد (وبر، ۱۳۷۱: ۷۷).

نقش تعاملات اجتماعی در هویت ملی و انسجام اجتماعی در فرایند ادخال اجتماعی که از نظر ترنر (ترنر، ۱۹۹۸) یکی از وجوه فرایند انسجام در جوامع تمایز یافته است آشکار می‌شود. ادخال اجتماعی به میزان درهم‌تنیدگی گروه‌های اجتماعی موجود در یک جامعه اشاره دارد.

در جوامع معاصری که هرکدام تا حدی شاهد گروه‌بندی‌های اجتماعی و تکثر گروهی بوده‌اند، مسایل ادخال برای اجتماع جامعه‌ای از اهمیت خاصی برخوردار است. بنابراین، روابط گروه‌ها فقط در بعد ابزاری و مبادله‌ای باقی نمی‌ماند؛ بلکه به دنبال روابط مبادله‌ای و وابستگی متقابل در بعد ابزاری با یکدیگر، گروه‌ها، «ماها» و اجتماعات از لحاظ اظهاری (عاطفی و هنجاری) بر روی یکدیگر باز می‌شوند. با باز شدن گروه‌ها و اجتماعات نسبت به یکدیگر از لحاظ اظهاری و در اثر روابط متقابل و عضویت‌های مشترک، امکان ادخال گروه‌ها در یکدیگر و در نتیجه جامع شدن اجتماع جامعه‌ای میسر می‌گردد. با ادخال گروه‌ها در «ما» کل زمینه برای عمده و مهم شدن هویت جامعه‌ای و ملی نسبت به سایر هویت‌های جمعی مثل هویت خانوادگی، محله‌ای، قومی و محلی، زبانی، هویت سازمانی و... فراهم می‌شود. به عبارت دیگر: زمینه برای تحت‌الشعاع قرار گرفتن هویت‌های جمعی نسبت به هویت ملی مهیا می‌گردد (چلبی، ۱۳۷۵: ۳۰).

بنابراین، هویت جامعه‌ای^۱ به میزان ادخال گروه‌ها در همدیگر وابسته است و میزان ادخال گروه‌ها نیز به میزان و نوع تعاملات اجتماعی افراد و گروه‌ها برمی‌گردد. در جوامع معاصر و تفکیک‌یافته دو نوع تعامل اساسی در میدان‌های تعاملی جامعه قابل تصور است: روابط درون گروهی که به روابط فرد با اعضای گروه خودی یا «ما» برمی‌گردد و روابط برون گروهی که شامل روابط فرد با افراد خارج از گروه می‌شود.

1- Societal Identity

هر یک از این روابط در میزان همبستگی درون گروهی و میزان ادخال اجتماعی و در نتیجه هویت جامعه‌ای یا هویت ملی اثرات متفاوتی دارد. در این ارتباط چلبی چهار نوع رابطه‌ی اجتماعی را قابل تصور می‌داند: تعاملات بین گروهی، تعاملات درون گروهی، رقابت بین گروهی و تفاهم بین گروهی. تکرار مبادلات بین گروهی، نوعی تفاهم بین گروهی تولید می‌کند و تفاهم بین گروهی نیز متقابلاً موجب تکرار مبادلات بین گروهی می‌شود. هم‌چنین همکاری و تفاهم بین گروهی حایز منشأ اثر دوگانه است: از یک طرف همکاری و تفاهم بین گروهی موجب تقویت انسجام کل می‌شود و از طرف دیگر هم‌زمان، همکاری و تفاهم بین گروهی ایجاد اختلال در نظم‌های خرد و انسجام محلی^۱ می‌نماید (چلبی، ۱۳۷۵: ۲۷).

براین اساس، روابط بین قومی (روابط اجتماعی، سیاسی، فرهنگی، اقتصادی) باعث درهم‌تنیدگی و ادخال اقوام مختلف شده و زمینه‌ی افزایش احساس هویت جامعه‌ای (ملی) در بین اعضای اقوام مختلف را فراهم می‌کند. از طرف دیگر، روابط درون قومی باعث افزایش احساس هویت قومی در بین آن‌ها می‌گردد.

۲-۱- سرمایه‌ی اجتماعی

۱-۲-۱- تاریخچه و دیدگاه‌های نظری

سرمایه‌ی اجتماعی یکی از مفاهیم اساسی و نوین در حوزه‌های مختلف علوم انسانی از جمله آموزش و پرورش، علوم سیاسی، جامعه‌شناسی و مطالعات خانواده می‌باشد که در سال‌های اخیر کانون توجهات بسیار زیادی قرار گرفته است (برونینگ^۲ و دیگران، ۲۰۰۰: ۴). هر چند انسان‌شناسان، جامعه‌شناسان، اقتصاددانان و علمای علوم سیاسی - همگی - در توسعه‌ی مفهوم سرمایه‌ی اجتماعی نقش داشته‌اند، این واژه فقط در دوران کنونی وارد فرهنگ لغات دانشگاهی شده است. وال^۳ و همکارانش با تحقیقات وسیع مأخذشناختی در مورد سرمایه‌ی اجتماعی اشاره می‌کنند که این واژه در دایره‌المعارف‌های بزرگ علوم اجتماعی مانند دایره‌المعارف و پیمایش اجتماعی (سری‌های جامعه‌شناسی و اقتصادی) یافت نمی‌شود. تنها در دایره‌المعارف جامعه‌شناسی بورقاتا (بورقاتا و بورقاتا، ۱۹۹۹: ۱۸۸۷) ذیل واژه شبکه‌ی اجتماعی^۴ به

1- Local Integration

2- Browning

3- E. Wall

4- Social Network Theory

این واژه اشاره شده است و از آن به عنوان دورن‌مایه‌ای اساسی^۱ در مورد کاربرد هدفمند شبکه‌ی یاد شده است. در نوشته‌های بعدی، سرمایه‌ی اجتماعی با تبیین‌های زیادی، ذیل عنوان نظریه‌ی منبع اجتماعی^۲ طنین‌افکن شد (وال و دیگران، ۱۹۹۸: ۳۰۱).

اندیشمندان علوم اجتماعی در رشته‌های مختلف، در توسعه‌ی مفهوم سرمایه‌ی اجتماعی نقش داشته‌اند. چنان‌که پوتنام و فوکویاما اشاره می‌کنند که اصطلاح سرمایه‌ی اجتماعی نخستین بار در اثر جان جاکوب^۳ تحت عنوان «مرگ و زندگی شهرهای بزرگ امریکایی» (۱۹۶۱) به کار رفته است (پوتنام، ۱۹۹۵: ۷۸ و فوکویاما ۱۳۷۹: ۱۰). کلمن، لوری^۴ را ابداع کننده‌ی این مفهوم می‌داند و اعتقاد دارد که لوری (کلمن، ۱۳۷۷) مفهوم سرمایه‌ی اجتماعی را برای تشخیص منابع اجتماعی سودمند برای توسعه‌ی سرمایه‌ی انسانی وارد اقتصاد کرد. بولن و اونیکس اعتقاد دارند که نخستین بار بوردیو و کلمن در دهه‌ی ۱۹۸۰م این اصطلاح را به کار برده‌اند و بحث‌های وسیع سرمایه‌ی اجتماعی بعد از انتشار آثار رابرت پوتنام خصوصاً بعد از سال ۱۹۹۳م رواج یافته است (بولن و اونیکس، ۱۹۹۸: ۲) در دهه‌ی ۱۹۸۰م این اصطلاح توسط جیمز کلمن در معنای وسیع‌تری مورد استفاده قرار گرفت (بون و اونیکس، ۱۹۹۸: ۲؛ کمپیل، ۲۰۰۰: ۲). رابرت پوتنام دانشمند علوم سیاسی بحثی قوی و پرشور را در مورد نقش سرمایه‌ی اجتماعی و جامعه‌ی مدنی در ایتالیا و امریکا برانگیخت (کمپیل، ۲۰۰۰: ۲).

به‌رحال در دوران معاصر، سرمایه‌ی اجتماعی توسط جامعه‌شناسانی چون کلمن، پوتنام، بوردیو و در نهایت فوکویاما به صورت وسیعی مورد استفاده قرار گرفته است. بوردیو (۱۹۷۹) در زمینه‌ی نظریه‌ی مارکسیستی، کلمن (۱۹۸۸) در زمینه‌ی روش‌شناسی فردگرا این مفهوم را به کار برده‌اند و پوتنام (۱۹۹۳) رابطه‌ی قوی سرمایه‌ی اجتماعی با مسؤولیت مدنی در عرصه‌ی سیاسی را مطرح می‌کند و فوکویاما (۱۳۷۹) انتقال دهنده‌ی این مفهوم به عرصه‌ی اقتصادی است (ملاحسنی، ۱۳۸۱: ۳۶). در ادامه به تعاریف و دیدگاه‌های هر یک از این جامعه‌شناسان در مورد سرمایه‌ی اجتماعی می‌پردازیم.

از دیدگاه جیمز کلمن^۵ سرمایه‌ی اجتماعی نشان‌دهنده‌ی آن است که چه‌گونه ساختار اجتماعی یک گروه می‌تواند به‌عنوان منبعی برای افراد آن گروه عمل نماید

1- Prominent Theme
2- Social Source Theory
3- Jan Jacobs

4- Loury
5- J. Coleman

(شارع‌پور، ۱۳۸۰: ۱۰۳). در دیدگاه کلمن، سرمایه‌ی اجتماعی با کارکردش تعریف می‌شود، سرمایه‌ی اجتماعی یک شیء واحد نیست؛ بلکه انواع چیزهای گوناگون است که دو ویژگی مشترک دارند: ۱- همه‌ی آن‌ها شامل جنبه‌ای از یک ساختار اجتماعی هستند. ۲- کنش‌های معین افرادی را که در درون ساختار هستند تسهیل می‌کنند. سرمایه‌ی اجتماعی دست‌یابی به اهداف معینی که در صورت نبودن آن‌ها دست‌یافتنی نخواهد بود، امکان‌پذیر می‌سازد (کلمن، ۱۳۷۷: ۴۶۲). به عبارت ساده‌تر سرمایه‌ی اجتماعی جنبه‌ی خاصی از ساختار روابط اجتماعی افراد است که آن ویژگی باعث می‌شود فرد راحت‌تر به کنش اجتماعی پرداخته و به اهدافی که می‌خواهد نایل آید.

به عقیده‌ی کلمن، سرمایه‌ی اجتماعی یک «کالای عمومی» و یک منبع اجتماعی است که برای همه‌ی اعضای یک شبکه‌ی بسته^۱ سود می‌رساند. سرمایه‌ی اجتماعی منبع مهمی برای افراد است و می‌تواند بر توانایی کنش آن‌ها و کیفیت مشهود زندگی‌شان بسیار تأثیرگذار باشد. با وجود این، سرمایه‌گذارانی مستقیم برای ایجاد سرمایه‌ی اجتماعی، به نفع فرد سرمایه‌گذار نیست؛ چرا که بسیاری از منافع حاصل از سرمایه‌ی اجتماعی توسط افرادی غیر از کسی که آن را ایجاد می‌کند کسب می‌شود. در نتیجه، کاربرد عمده‌ی مفهوم سرمایه‌ی اجتماعی به این واقعیت بستگی دارد که سرمایه‌ی اجتماعی محصول فرعی فعالیت‌هایی است که برای مقاصد دیگری صورت می‌گیرد و اغلب، سرمایه‌گذارانی مستقیم چندانی یا هیچ سرمایه‌گذارانی مستقیمی در سرمایه‌ی اجتماعی نمی‌شود (کلمن، ۱۳۷۷: ۴۸۲ و ۴۸۳).

پی‌یر بوردیو^۲ سرمایه‌ی اجتماعی را شکلی از سرمایه می‌داند که در عین ارتباط با سایر انواع سرمایه از آن‌ها جداست. او این دیدگاهش را با تعریف سه نوع سرمایه: سرمایه مادی و فیزیکی، سرمایه‌ی اجتماعی و سرمایه‌ی نمادین و فرهنگی، توسعه می‌دهد. سرمایه‌ی اجتماعی از نظر بوردیو موقعیت‌ها و روابط در گروه‌ها و شبکه‌های اجتماعی است که دسترسی به فرصت‌ها، اطلاعات، منابع مادی و موقعیت اجتماعی را برای افراد افزایش می‌دهد (ملاحسنی، ۱۳۸۱: ۵۲).

سرمایه‌ی اجتماعی منابع بالقوه و بالفعلی است که نتیجه‌ی مالکیت شبکه‌ی بادوامی از روابط نهادی شده بین افراد و به عبارت ساده‌تر عضویت در یک گروه است. بوردیو خاطر نشان می‌کند که ظهور و سودمندی سرمایه‌ی اجتماعی به عضویت در یک گروه

1- Closed Network

2- P. Bourdieu

اجتماعی وابسته است که اعضا یا نمایندگان آن گروه، مرزهای گروه را به واسطه مبادله‌ی نمادها یا چیزها به وجود می‌آورند (وال و دیگران، ۱۹۹۸: ۳۰۶). سرمایه‌ی اجتماعی در درون گروه‌ها از تعهدات^۱ و وابستگی‌ها و روابط^۲ به وجود می‌آید و در موقعیت‌های معینی به سرمایه‌ی اقتصادی قابل تبدیل است و ممکن است به شکل نجابت و اصالت خانوادگی^۳ نهادینه شود (بورديو، ۱۹۸۶: ۲۴۳).

این تعریف از سرمایه‌ی اجتماعی با تعریف وبر از گروه‌های منزلتی در یک ردیف قرار می‌گیرد. در گروه‌های منزلتی، در بین افرادی که در یک سری از عناصر فرهنگی مشترک هستند، احساس تعلق به وسیله شیوه زندگی^۴، سلیقه^۵ و طرز تلقی^۶ تقویت می‌شود. رابرت پوتنام با بررسی نواحی مختلف ایتالیا و طرح سؤالاتی پیرامون شرایط ضروری برای شکل‌گیری جامعه‌ی مدنی، جایگاه تازه‌ای به تئوری سرمایه‌ی اجتماعی داد و موقعیت این تئوری را در ادبیات اقتصادی و اجتماعی به‌نحو محسوسی ارتقا بخشید. پوتنام به گونه‌ای متمایز از بورديو و تا حدودی نزدیک به کلمن، سرمایه‌ی اجتماعی را تعریف می‌کند. به نظر او سرمایه‌ی اجتماعی جنبه‌ای از سازمان اجتماعی است که شامل شبکه‌ها، هنجارها، پیوندها و اعتماد اجتماعی است و همکاری و هم‌آهنگی برای منافع متقابل را تسهیل می‌کند (وایم‌پانی^۷، ۲۰۰۰: ۴۴). به نظر پوتنام سرمایه‌ی اجتماعی در گروه‌های مدنی و دینی، پیوندهای خانوادگی، شبکه‌های اجتماعی غیررسمی، دوستان و خویشاوندان، هنجار عمل متقابل، داوطلب شدن، از خودگذشتگی و اعتماد نهفته است. هنجارهای اعتماد و عمل متقابل در بین شبکه‌ها، منابع اصلی سرمایه‌ی اجتماعی هستند. سرمایه‌ی اجتماعی کنش جمعی نیست؛ بلکه هنجارها و ضمانت‌های اعتماد و عمل متقابل در بین شبکه‌های اجتماعی است که مشکلات غیرقابل حل کنش اجتماعی را حل می‌کند. شبکه‌های تعهد مدنی (انجمن‌های همسایگی، گروه‌های موسیقی، انجمن‌های تعاونی، کلوپ‌های ورزشی، احزاب و...) عناصر اصلی سرمایه‌ی اجتماعی هستند چرا که آنها تقویت‌کننده‌ی مؤثر هنجارهای عمل متقابل هستند (ملاحسنی، ۱۳۸۱: ۵۶). تأکید پوتنام بر اعتماد و هنجار عمل متقابل به‌عنوان هسته‌ی مرکزی سرمایه‌ی اجتماعی، که زمینه را برای همکاری و توسعه‌ی

1- Obligations
2- Connections
3- Nobility
4- Life Style

5- Taste
6- Attitude
7- Vimpani

اجتماعی فراهم می‌سازد، نشانگر این اعتقاد اوست که سرمایه‌ی اجتماعی می‌تواند در سطح فردی مورد مطالعه قرار گیرد (ملاحسنی، ۱۳۸۱: ۵۶).

فوکویاما ضمن اشاره به این مسأله که تعاریف مختلف سرمایه‌ی اجتماعی اکثراً به تجلی‌های آن اشاره می‌کنند تا خود سرمایه‌ی اجتماعی، این مفهوم را چنین تعریف می‌کند: سرمایه‌ی اجتماعی، هنجارهای غیررسمی - اما ضروری - است که تعاون و همکاری بین یک یا چند نفر را افزایش می‌دهد. هنجارهایی که سرمایه‌ی اجتماعی را تشکیل می‌دهند از اطمینان و عمل متقابل بین دو دوست تا آیین‌های پیچیده و کاملاً متصل به هم مانند مسیحیت و کنفوسیوس را دربرمی‌گیرد. این هنجارها برای یک رابطه انسانی واقعی ضروری هستند (فوکویاما، ۱۹۹۹: ۱). هنجارهای عمل متقابل^۱ به صورت بالقوه در رابطه‌ی یک فرد با همه‌ی مردم وجود دارد؛ اما تنها در روابط او با دوستانش عملی می‌شود. با این تعریف اعتماد، شبکه‌ها، جامعه‌ی مدنی و مانند آن که با سرمایه‌ی اجتماعی در ارتباط هستند، همگی آثار بعدی یا برآمد^۲ و نتیجه‌ی سرمایه‌ی اجتماعی‌اند؛ اما خود سرمایه‌ی اجتماعی را تشکیل نمی‌دهند (فوکویاما، ۱۳۷۹: ۱۲).

* * *

با بررسی ادبیات مربوط به سرمایه‌ی اجتماعی، می‌توان به‌طور خلاصه موارد زیر را نتیجه‌گیری کرد:

- سرمایه‌ی اجتماعی منابع بالقوه و بالفعلی است که مورد استفاده‌ی افراد واقع شود.
- سرمایه‌ی اجتماعی نه در فرد؛ بلکه در روابط بین افراد متمرکز است و در رابطه‌ی متقابل افراد معنی پیدا می‌کند.
- سرمایه‌ی اجتماعی، ویژگی خاص ساختار اجتماعی و شبکه‌های اجتماعی است.
- میزان دسترسی افراد و گروه‌ها به سرمایه‌ی اجتماعی براساس میزان درگیری‌شان در شبکه‌ها و ساختارهای اجتماعی متفاوت است.
- سرمایه‌ی اجتماعی در سطوح مختلفی از اجتماع - از فرد تا جامعه - قابل بررسی است.
- سرمایه‌ی اجتماعی بر نوع خاصی از هنجارهای اجتماعی و هنجارهای عمل متقابل مثل اطمینان، اعتماد، صداقت، وفاداری به عهد و... مبتنی است.
- بنابراین سرمایه‌ی اجتماعی دارای دو جزء اساسی عینی و ذهنی است: الف) کمیت روابط و پیوندهای اجتماعی (بعد عینی سرمایه‌ی اجتماعی)، که در واقع روابط بین فردی و گروهی افراد و گروه‌ها می‌باشد.

1- Reciprocity

2- Epiphenominal

ب) کیفیت روابط و پیوندهای اجتماعی (بعد ذهنی سرمایه‌ی اجتماعی)، که مربوط به هنجارهایی است که باید در روابط متقابل رعایت شود و میزان رعایت آن‌ها از طرف کنشگران.

- سرمایه‌ی اجتماعی با توجه به سطوح تحلیل و اهداف مورد بررسی، دارای شاخص‌های مختلفی است.
- در نظریه‌پردازی سرمایه‌ی اجتماعی مفاهیم مشترکی به کار رفته است که عبارتند از: مشارکت در شبکه‌ها، عمل متقابل بین افراد، اعتماد به هنجارهای اجتماعی، استفاده از منابع مشترک کنشگران^۱.

۲-۱- سرمایه‌ی اجتماعی، روابط بین‌قومی و هویت ملی

چنان‌که اشاره شد، سرمایه‌ی اجتماعی مجموع منابع بالقوه و بالفعلی است که نتیجه‌ی مالکیت شبکه‌ی بادوامی از روابط نهادی شده بین افراد و عضویت‌ها در گروه‌هاست. در واقع سرمایه‌ی اجتماعی نه در خود افراد؛ بلکه در روابط بین افراد ظاهر می‌شود. مفهوم سرمایه اجتماعی نشان‌دهنده‌ی آن است که چه‌گونه ساختار اجتماعی یک گروه و هنجارهای حاکم بر آن می‌تواند به‌عنوان منبعی برای افراد آن گروه عمل نماید. به‌عبارت ساده‌تر، فرد در طول زندگی اجتماعی خود به‌انحای مختلف و به‌میزان‌های مختلفی و به کیفیت‌های متفاوتی با شبکه‌های اجتماعی در ارتباط است. این شبکه‌ها در نگرش‌ها، رفتار و اعمال وی تأثیرگذار است. سرمایه‌ی اجتماعی علاوه بر این‌که در سایر سرمایه‌های فرد از قبیل سرمایه‌ی اقتصادی، سرمایه‌ی انسانی و سرمایه‌ی فرهنگی مؤثر است، نگرش‌ها، باورها، عقاید و طرزتلقی‌های او را نیز تحت تأثیر قرار می‌دهد. سرمایه‌ی اجتماعی از طُرُق مختلف به‌صورت مستقیم و غیرمستقیم بر میزان هویت ملی افراد تأثیر می‌گذارد.

چنان‌که نگرش افراد به اقوام و متعاقب آن ایجاد روابط بین‌قومی به‌عنوان یک رفتار در نظر گرفته‌شوند، سرمایه‌ی اجتماعی به‌عنوان کمیت و کیفیت روابط اجتماعی افراد روی این رفتار تأثیر به‌سزایی خواهد داشت. یکی از عوامل مهم شکل‌دهنده‌ی گرایش‌های فرد، تعلق گروهی و وابستگی وی به شبکه‌ها و گروه‌های اجتماعی رسمی و غیررسمی است. رفتار فرد تحت نفوذ و فشار این شبکه‌ها و گروه‌های اجتماعی شکل می‌گیرد و تغییر می‌کند. فرد همواره به این مسأله توجه دارد که تا چه حدی

1- Practirity

رفتارش مورد تأیید یا توبیخ افراد یا گروه‌های خاصی قرار خواهد گرفت. او در واقع نحوه‌ی برخورد با مسایل را از این گروه‌ها می‌آموزد. شبکه‌های روابط اجتماعی در واقع نقش یک منبع هدایت‌کننده‌ی رفتار را دارند که ممکن است این شبکه، روابط خانواده، خویشاوندان، دوستان و همسایگان یا گروه‌های مدنی و... باشند. شبکه‌ها و گروه‌های اجتماعی به‌عنوان یک گروه مرجع تعمیم یافته^۱ عمل می‌کنند. گروه مرجع، یک چارچوب ارزشیابی را به‌وجود می‌آورد که براساس آن، اعضای سیستم اجتماعی یا گروه، خود و دیگران را ارزیابی و کنترل می‌کنند. بر این اساس، هر آنچه که در یک گروه به‌عنوان یک مقیاس ارزشی گروهی جا بیفتد، بر روی قضاوت و ارزشیابی یک‌یک افراد تأثیر می‌گذارد. گروه‌ها و شبکه‌های روابط اجتماعی که شخص با آن‌ها در ارتباط است، منبع بسیاری از گرایش‌های اوست. فرد برای حفظ یا تغییر گرایش‌های خود نیازمند جلب حمایت دیگران است. همانندی گرایش‌ها افراد گروه فرهنگی معین به علت این است که افراد آن گروه درباره‌ی امور، اعتقادات همانندی دارند.

کیفیت روابط اجتماعی، به‌عنوان بعدی از سرمایه‌ی اجتماعی نیز بر روی گرایش افراد و رفتار متعاقب آن تأثیرگذار خواهد بود. تفاوت در میزان انواع اعتماد اجتماعی به‌عنوان کیفیت روابط اجتماعی در بین افراد، گرایش آنان را به اقوام دیگر و روابط بین‌قومی تحت تأثیر قرار می‌دهد.

سرمایه‌ی اجتماعی از طریق آرایه‌ی اطلاعات و آگاهی‌های لازم به افراد در مورد مسایل مناقشه‌برانگیز در لایه‌های مختلف اجتماعی و شفاف کردن مرزهای تفاوت‌ها و تشابهات در آن لایه‌ها، هویت‌یابی آنان را تسهیل می‌کند و از طرف دیگر با آرایه‌ی راه‌کارهایی برای عمل اجتماعی در جمع، چسبندگی را بالا برده و انسجام اجتماعی را تحکیم می‌بخشد.

۲- تعریف مفاهیم

در این بخش از مقاله به تعریف نظری مفاهیم اساسی و اصلی به‌کاررفته در پژوهش می‌پردازیم. نحوه‌ی شاخص‌سازی و اندازه‌گیری این مفاهیم در ادامه مقاله‌ی و در ضمن بررسی یافته‌های توصیفی پژوهش آرایه می‌گردد. بدیهی است که به خاطر محدودیت‌ها و اقتضائات مقاله، این بخش‌ها کاملاً خلاصه و مختصر خواهد بود.

1- Generalized Reference Group

سرمایه‌ی اجتماعی: مجموع منابع بالقوه و بالفعلی است که نتیجه‌ی مالکیت شبکه‌ی بادوامی از روابط نهادی شده بین افراد و عضویت در گروه است. سرمایه‌ی اجتماعی دارای دو جزء اساسی است: کمیت روابط اجتماعی که در واقع میزان روابط بین فردی و گروهی افراد و گروه‌هاست و کیفیت روابط اجتماعی که مربوط به هنجارهایی است که باید در رابطه‌ی متقابل رعایت شود و بیش‌تر اعتماد اجتماعی و هنجار عمل متقابل را دربرمی‌گیرد (شارع‌پور، ۱۳۸۰: ۱۰۳؛ استون، ۲۰۰۱: ۸).

هویت ملی: بالاترین سطح هویت جمعی در یک جامعه و نوعی احساس پای‌بندی، دلبستگی و تعهد به اجتماع ملی (عام) است و جزئی از هویت فردی می‌باشد (رزازی‌فر، ۱۳۷۹: ۱۰۳). بر این اساس میزان هویت ملی به بالا و پایین بودن و شدت یا ضعف این نوع هویت در بین پاسخ‌گویان اشاره دارد.

روابط اجتماعی با سایر اقوام: مجموعه‌ای از روابط و تعاملاتی است که فرد از یک گروه قومی خاص با سایر اقوام ساکن در یک سرزمین برقرار می‌کند. این روابط می‌تواند از نوع روابط اجتماعی و عاطفی، روابط فرهنگی، روابط اقتصادی و روابط سیاسی باشد.

همگنی یا ناهمگنی روابط اجتماعی: این مقوله به میزان تفاوت‌های اجتماعی، سیاسی و فرهنگی موجود در درون شبکه‌ای از روابط اجتماعی برمی‌گردد، هر چه قدر این تفاوت‌ها بیش‌تر باشد، آن شبکه ناهمگن‌تر و هر چقدر کم‌تر باشد، شبکه همگن‌تر خواهد بود (ص ۲۱).

انبوهی یا پراکندگی روابط اجتماعی: به فاصله‌ی جغرافیایی اعضای فعال در یک شبکه اجتماعی برمی‌گردد. هر چقدر فاصله جغرافیایی محل سکونت اعضای یک شبکه اجتماعی از همدیگر بیش‌تر باشد آن شبکه پراکنده‌تر خواهد بود و برعکس (ص ۲۲).

اعتماد: اعتماد را می‌توان حسن‌ظن فرد نسبت به افراد جامعه تعریف کرد که این امر موجب گسترش و تسهیل روابط اجتماعی فرد با سایر افراد جامعه می‌شود. در این‌جا افراد جامعه گستره‌ای از افراد، گروه‌ها و نهادهایی را دربرمی‌گیرد که با فرد در تعامل هستند یا بالقوه می‌توانند در تعامل باشند. سه نوع اعتماد را می‌توان از همدیگر تمیز داد: اعتماد تعمیم یافته که داشتن حسن‌ظن نسبت به افراد جامعه جدای از تعلق آن‌ها به گروه‌های خاص است؛ اعتماد شخصی که در روابط چهره‌به‌چهره و در درون شبکه‌های اجتماعی که فرد در آن مشارکت دارد شکل می‌گیرد؛ و اعتماد نهادی یا مدنی

که منظور از آن اعتماد به نهادها و مؤسسات رسمی و غیررسمی است که در جامعه به فعالیت‌های مختلف اجتماعی می‌پردازند.

هنجارهای عمل متقابل^۱: عمل متقابل فرایندی از تبادل درون یک رابطه‌ی اجتماعی است که از طریق آن کالاها و خدماتی که به‌وسیله‌ی یک گروه مشخص شده‌است، به‌وسیله‌ی گروهی دیگر که آن کالا و خدمات را در اختیار دارد، تأمین می‌شود. روابط مبتنی بر عمل متقابل به‌وسیله‌ی هنجارهایی کنترل می‌شوند؛ برای مثال گروه‌هایی که با همدیگر تبادل دارند می‌دانند که وارد یک قرارداد اجتماعی شده‌اند (بولن و اونیکس، ۱۹۹۸: ۳).

۳- جامعه‌ی آماری و نمونه‌ی آماری

جامعه‌ی آماری این پژوهش شامل کلیه‌ی جوانان ۱۵ تا ۲۵ سال ساکن در شهرهای تبریز و مهاباد می‌باشد. لازم به ذکر است که جوانان غیرترک‌زبان ساکن در تبریز و جوانان غیرگردزبان ساکن در مهاباد، جامعه‌ی آماری این پژوهش به حساب نمی‌آیند. هم‌چنین این افراد کسانی هستند که در زمان جمع‌آوری داده‌های تحقیق در شهرهای تبریز و مهاباد ساکن بوده‌اند. از بین جامعه‌ی آماری تعداد ۶۵۰ نفر به صورت تصادفی برای مصاحبه و پر کردن پرسشنامه نمونه‌گیری شدند.

۴- یافته‌های تحقیق

۴-۱- یافته‌های توصیفی تحقیق

۴-۱-۱- مشخصات عمومی پاسخ‌گویان

در این تحقیق ۵۰ درصد از پاسخ‌گویان کُرد و ساکن شهر مهاباد و ۵۰ درصد باقی‌مانده، ترک‌زبان و ساکن شهر تبریز بوده‌اند. ۵۵/۰۷ درصد (۳۵۸ نفر) از کل پاسخ‌گویان مرد و ۴۴/۹۳ درصد (۲۹۲ نفر) از آنان زن بوده‌اند. ۸۴/۲ درصد (۵۳۸ نفر) مجرد و ۱۵/۸ درصد (۱۰۱ نفر) متأهل هستند. میانگین تحصیلات پاسخ‌گویان ۱۲/۶۹ کلاس، میانگین سنی آنان ۲۰/۱۳ سال است. از نظر وضعیت شغلی ۱۵/۱ درصد (۹۶ نفر) شاغل، ۱۶/۲ درصد (۱۱۶ نفر) بی‌کار، ۵۹/۲ درصد (۳۷۷ نفر) محصل و دانشجو و ۹/۶ درصد (۶۱ نفر) خانه‌دار هستند.

۲-۱-۴- میزان سرمایه‌ی اجتماعی نزد پاسخ‌گویان

برای اندازه‌گیری سرمایه‌ی اجتماعی افراد به تبعیت از استون (۲۰۰۱) از دو بعد اصلی کمیت روابط اجتماعی و کیفیت روابط اجتماعی استفاده شده است. برای سنجش کمیت روابط اجتماعی از شبکه‌های روابط اجتماعی آنان (روابط خانوادگی، روابط خویشاوندی، روابط دوستی، روابط همسایگی و روابط گروهی رسمی) و نیز در بعد ساختاری از میزان همگنی و ناهمگنی و انبوهی و پراکندگی شبکه‌های اجتماعی فوق استفاده شد. برای سنجش کیفیت روابط اجتماعی نیز از سه بعد اعتماد اجتماعی (اعتماد تعمیم یافته (عمومی)، اعتماد بین شخص و اعتماد نهادی / مدنی)، هنجارهای عمل متقابل و رفتار غیرعمل متقابل استفاده شده است.

جدول شماره‌ی یک آماره‌های توصیفی مربوط به سرمایه‌ی اجتماعی و دو بعد اصلی آن را نشان می‌دهد. در این جا ضروری است هر یک از آماره‌های موجود در جدول توضیح داده شود تا خواننده بهتر بتواند از جداول استفاده کند:

- **میانگین:** برآورد کلی نظر پاسخ‌گویان است که از تقسیم حاصل جمع کل متغیر بر تعداد پاسخ‌گویان به دست می‌آید.
  - **انحراف معیار:** میزان پراکندگی و اختلاف نظر پاسخ‌گویان در مورد یک متغیر را منعکس می‌کند.
  - **حداقل و حداکثر واقعی:** به ترتیب کم‌ترین و بیش‌ترین نمره‌ای است که پاسخ‌گو می‌تواند از یک متغیر اخذ کند.
  - **حداقل و حداکثر مأخوذه:** به ترتیب کم‌ترین و بیش‌ترین نمره‌ای است که پاسخ‌گو از یک متغیر گرفته است.
  - **چارک اول:** نمره‌ای را نشان می‌دهد که تقریباً ۲۵ درصد پاسخ‌گویان کم‌تر از آن و ۷۵ درصد پاسخ‌گویان بیش‌تر از آن را کسب کرده‌اند.
  - **چارک دوم (میان):** نمره‌ای را نشان می‌دهد که تقریباً نیمی از پاسخ‌گویان کم‌تر از آن و نیمی دیگر بیش‌تر از آن را کسب کرده‌اند.
  - **چارک سوم:** نمره‌ای را نشان می‌دهد که تقریباً ۷۵ درصد پاسخ‌گویان کم‌تر از آن و ۲۵ درصد دیگر نیز بیش‌تر از آن را کسب کرده‌اند.
- نتایج جدول شماره‌ی ۱ حاکی از آن است که میانگین سرمایه‌ی اجتماعی در بین پاسخ‌گویان ۲۵۸/۲۶ می‌باشد. ۷۵ درصد از پاسخ‌گویان نمره‌ای کم‌تر از ۲۸۶ گرفته‌اند.

به عبارت دیگر تنها ۲۵ درصد از افراد نمره‌ی بالای ۲۸۶ اخذ کرده‌اند. ۲۵ درصد افراد نیز که حداقل نمره را کسب کرده‌اند، نمره‌ای پایین‌تر از ۲۳۰ داشته‌اند. بنابراین، سرمایه‌ی اجتماعی در بین پاسخ‌گویان در حد پایینی قرار دارد؛ به طوری که تنها ۲۵ درصد پاسخ‌گویان در حد متوسط و بالاتر دارای سرمایه‌ی اجتماعی هستند و بقیه (۷۵ درصد) سرمایه‌ی اجتماعی نازلی دارند.

این مسأله در مورد هر یک از ابعاد سرمایه‌ی اجتماعی نیز صادق است. چنان‌که مشاهده می‌شود در مورد کمیت روابط اجتماعی نیز ۷۵ درصد پاسخ‌گویان نمره‌ای پایین‌تر از ۱۹۷ را آورده‌اند و میانگین کمیت روابط اجتماعی آنان ۱۷۲/۶۰ می‌باشد که با توجه به حداقل و حداکثر واقعی در حد پایینی است.

در مورد کیفیت روابط اجتماعی نیز وضع به همین منوال است. ۷۵ درصد افراد نمره‌ای پایین‌تر از ۹۵ داشته‌اند و میانگین این متغیر در بین پاسخ‌گویان ۸۴/۰۳ می‌باشد. که در این مورد نیز پاسخ‌گویان دارای نمره‌ای کم‌تر از حد متوسط می‌باشند. به طور کلی پاسخ‌گویان دارای سرمایه‌ی اجتماعی نازلی هستند. روابط اجتماعی آنان در حد پایینی است و فعالیت پایینی در شبکه‌های اجتماعی (خانوادگی، خویشاوندی، همسایگی، دوستی و...) دارند و از طرف دیگر کیفیت روابط اجتماعی آنان و به عبارت دیگر هنجارهای روابط متقابل و هنجارهای مبتنی بر انواع اعتماد اجتماعی نیز در بین آنان پایین است.

جدول شماره‌ی ۱: آماره‌های توصیفی سرمایه‌ی اجتماعی و ابعاد اصلی آن

نام متغیر	میانگین	معیار	انحراف	واقعی	حداقل	واقعی	حداکثر	مأخوذه	حداقل	مأخوذه	حداکثر	اول	چارک	دوم	چارک	سوم	چارک	معتبر	مشاهدات
کمیت روابط اجتماعی	۱۷۲/۶۰	۳۵/۶۳	۱۷	۱۷	۷۰	۴۰	۲۹۲	۱۴۹	۱۷۰	۱۹۷	۴۸۰	۱۴۹	۱۷۰	۱۷۰	۱۹۷	۴۸۰	۴۸۰	۴۸۰	۴۸۰
کیفیت روابط اجتماعی	۸۴/۰۳	۱۶/۶۱	۳۲	۳۲	۴۱	۱۶۰	۱۳۶	۷۲	۸۵	۹۵	۵۹۵	۷۲	۸۵	۹۵	۵۹۵	۵۹۵	۵۹۵	۵۹۵	۵۹۵
سرمایه‌ی اجتماعی	۲۵۸/۲۶	۴۲/۹۳	۵۲	۵۲	۱۲۹	۵۹۰	۴۰۱	۳۳۰	۲۵۸	۲۸۶	۴۴۸	۳۳۰	۲۵۸	۲۵۸	۲۸۶	۴۴۸	۴۴۸	۴۴۸	۴۴۸

۳-۱-۴- هویت ملی در بین پاسخ‌گویان

نمره‌ی هویت ملی در بین پاسخ‌گویان بالاست. به عبارت دیگر، هویت ملی پاسخ‌گویان قوی است. چنان‌که در جدول شماره‌ی دو مشاهده می‌شود، میانگین نمره‌ی پاسخ‌گویان ۴۷/۰۸ می‌باشد که با توجه به حداقل و حداکثر نمره‌ی هویت ملی، این مقدار در حد بالایی است. با توجه به چارک سوم ۷۵ درصد از پاسخ‌گویان نمره‌ی پایین‌تر از ۵۳ آورده‌اند و ۲۵ درصد نیز نمره‌ی بالای ۵۳ کسب کرده‌اند. این نمره نشانگر آن است که ۲۵ درصد پاسخ‌گویان دارای هویت ملی بسیار بالایی هستند. برای اندازه‌گیری هویت ملی از گویه‌هایی که با استفاده از منابع نظری و تحقیقات قبلی توسعه داده شده بود استفاده گردید. ابعاد اصلی هویت ملی عبارتند از: زبان، آثار ادبی ملی، نمادهای ملی (سرود و پرچم)، میراث فرهنگی، تاریخ و سرزمین (وطن). نتایج پژوهش حاضر نشان می‌دهد که پاسخ‌گویان در حد بالایی به هر یک از ابعاد هویت ملی پای‌بند هستند و نسبت به آن مؤلفه‌ها احساس مسئولیت، تعهد و غرور می‌کنند.

۴-۱-۴- میزان روابط بین‌قومی

برای اندازه‌گیری میزان روابط بین‌قومی، با استفاده از دیدگاه‌های نظری و تحقیقات تجربی انجام یافته در این مورد، سؤالاتی در مورد میزان آشنایی با اقوام مهم ایرانی مانند کردها و آذری‌ها، لرها، بلوچ‌ها، ترکمن‌ها و سایر اقوام، میزان مطالعات و مبادلات اقتصادی، میزان روابط دوستانه و صمیمی یا روابط اجتماعی و میزان بحث‌ها و تبادل‌ات عقیدتی و فکری یا روابط فرهنگی با اقوام فوق مطرح شدند و سؤالی نیز در مورد میزان مشاجرات لفظی، دعوا و کتک‌کاری به‌خاطر تعصبات قومی مطرح شد که تحت عنوان روابط اجتماعی منفی یا روابط سیاسی از آن یاد می‌کنیم. نتایج میزان روابط بین‌قومی پاسخ‌گویان در جدول شماره‌ی ۲ آمده است. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که میزان روابط اجتماعی مثبت (روابط اقتصادی، روابط فرهنگی و روابط عاطفی) پاسخ‌گویان با سایر اقوام ایرانی (بلوچ‌ها، ترکمن‌ها، لرها و سایر ایرانیان) در حد بسیار پایین است. میانگین میزان روابط با سایر اقوام در بین پاسخ‌گویان ۲۲/۸۵ می‌باشد که با توجه به حداقل و حداکثر واقعی این میزان بسیار پایین است. هم‌چنین میزان روابط اجتماعی منفی (نزاع‌ها و درگیری‌ها با سایر اقوام) نیز در بین پاسخ‌گویان بسیار پایین است و میانگین این نوع روابط ۵/۴۴ می‌باشد که با توجه به حداقل و حداکثر واقعی در سطح بسیار ضعیفی قرار دارد. و این یک نکته‌ی مثبت در نوع روابط اجتماعی با سایر اقوام به حساب می‌آید.

روابط اجتماعی مثبت و منفی متقابل بین کردها و ترک‌های آذری ساکن در مهاباد و تبریز نیز در حد پایین قرار دارد. میانگین روابط مثبت بین کردها و ترک‌ها در حد ۸/۰۵ و میانگین روابط منفی بین کردها و ترک‌های ساکن در مهاباد و تبریز حدود ۱/۸۹ می‌باشد که این میزان‌ها با توجه به حداقل و حداکثر واقعی در سطح پایینی قرار دارد.

جدول شماره‌ی ۲: آماره‌های توصیفی هویت ملی، روابط بین قومی و گرایش به سایر اقوام

نام متغیر	میانگین	میانگین انحراف	حداقل واقعی	حداکثر واقعی	حداقل	حداکثر	میانگین	میانگین انحراف	حداقل واقعی	حداکثر واقعی	میانگین	میانگین انحراف
هویت ملی	۴۷/۰۸	۸/۶۸	۱۳	۶۵	۴۳	۶۴	۴۸	۵۳	۶۳۷	۶۳۷	۶۳۷	۶۳۷
روابط اجتماعی مثبت بین کردها و ترک‌ها	۸/۰۵	۴/۱۰	۴	۲۰	۴	۲۰	۷	۱۱	۶۴۰	۶۴۰	۶۴۰	۶۴۰
روابط اجتماعی مثبت با سایر اقوام	۲۲/۸۵	۸/۰۵	۱۶	۸۰	۱۷	۶۷	۲۰	۲۶	۶۴۰	۶۴۰	۶۴۰	۶۴۰
روابط اجتماعی منفی بین کردها و ترک‌ها	۱/۸۹	۱/۲۵	۱	۵	۱	۵	۱	۲	۶۳۹	۶۳۹	۶۳۹	۶۳۹
روابط اجتماعی منفی با سایر اقوام	۵/۴۴	۲/۷۸	۴	۲۰	۴	۲۰	۴	۶	۶۳۹	۶۳۹	۶۳۹	۶۳۹
گرایش کردها و ترک‌ها نسبت به هم	۴/۶۸	۱/۹۰	۱	۷	۲	۷	۵	۶	۶۳۳	۶۳۳	۶۳۳	۶۳۳
گرایش پاسخ‌گویان به سایر اقوام	۵/۱۷	۱/۷۰	۱	۷	۴	۷	۶	۶	۶۳۵	۶۳۵	۶۳۵	۶۳۵

۲-۴- بررسی‌های دو متغیره

۲-۴-۱- مقایسه‌ی میزان‌های متغیرهای اصلی در بین پاسخ‌گویان ترک و کردزبان

جدول شماره‌ی ۳ آماره‌های مربوط به آزمون تفاوت میانگین‌های متغیرهای اصلی در دین پاسخ‌گویان ترک و کردزبان را نشان می‌دهد. چنان‌که در جدول مشاهده می‌شود، میزان سرمایه‌ی اجتماعی در بین جوانان

گُردزبان ساکن در مهاباد به اندازه‌ی ۱۵/۸۹ نمره بیش‌تر از میزان سرمایه‌ی اجتماعی در بین جوانان ترک‌زبان ساکن در تبریز می‌باشد. میانگین سرمایه‌ی اجتماعی در بین پاسخ‌گویان تبریزی ۲۵۱/۵۵ می‌باشد؛ اما این میزان در بین پاسخ‌گویان مهابادی به ۲۶۷/۴۴ می‌رسد. این میزان تفاوت با توجه به سطح معنی‌داری مورد نظر در علوم اجتماعی ($\text{Alpha}=0/05$) درجه‌ی آزادی، معنی‌دار است. بنابراین تفاوت میزان سرمایه‌ی اجتماعی در بین پاسخ‌گویان تبریزی و مهابادی، ناشی از تصادف در نمونه‌گیری نیست و این تفاوت در واقعیت وجود دارد و جوانان مهاباد از سرمایه‌ی اجتماعی بیش‌تری نسبت به جوانان تبریزی برخوردارند.

میانگین هویت ملی در بین پاسخ‌گویان تبریزی ۴۷/۲۶ و در بین پاسخ‌گویان مهابادی ۴۶/۸۹ می‌باشد. مشاهده می‌شود که به اندازه‌ی بسیار اندکی هویت ملی جوانان تبریزی بیش‌تر از جوانان مهابادی است. آزمون تفاوت میانگین‌ها حاکی از آن است که با توجه به سطح معنی‌داری به‌دست‌آمده و سطح معنی‌داری مورد انتظار در علوم اجتماعی، این مقدار تفاوت معنی‌دار نمی‌باشد و ناشی از خطای نمونه‌گیری است. بنابراین، به‌طور کلی، پاسخ‌گویان گُرد و ترک‌زبان ساکن در شهرهای مهاباد و تبریز به یک اندازه از میزان هویت ملی برخوردار هستند.

نتایج پژوهش حاکی از آن است که میانگین روابط اجتماعی پاسخ‌گویان گُردزبان ۵۶/۰۴ و میانگین روابط اجتماعی پاسخ‌گویان ترک‌زبان ۵۳/۴۷ می‌باشد. بنابراین، به میزان قابل توجهی پاسخ‌گویان گُردزبان روابط اجتماعی بیش‌تری با سایر اقوام ایرانی دارند و توجه به سطح معنی‌داری به‌دست‌آمده نیز نشانگر معنی‌دار بودن این میزان تفاوت می‌باشد. ترک‌زبانان پاسخ‌گو، دارای روابط اجتماعی کم‌تری نسبت به گُردزبانان هستند و کم‌تر با سایر اقوام ایرانی در ارتباط بوده‌اند.

جدول شماره‌ی ۳: آماره‌های تفاوت میانگین‌های متغیرهای اصلی در بین پاسخ‌گویان ترک و گُردزبان

متغیر	قومیت	تعداد پاسخ‌گویان	میانگین	انحراف معیار	کمیت	درجه آزادی	سطح معنی‌داری
سرمایه اجتماعی	گُردها	۱۸۹	۲۶۷/۴۴	۴۳/۵۲	۳/۹۳	۴۴۶	۰/۰۰
	ترک‌های آذری	۲۵۹	۲۵۱/۵۵	۴۱/۳۱			
هویت ملی	گُردها	۳۱۷	۴۶/۸۹	۸/۵۴	-۰/۵۴	۶۳۵	۰/۵۸
	ترک‌های آذری	۳۲۰	۴۷/۲۶	۸/۸۳			
روابط اجتماعی با سایر اقوام	گُردها	۳۰۰	۵۶/۰۴	۹/۰۰	۳/۳۳	۶۲۳	۰/۰۰
	ترک‌های آذری	۳۲۵	۵۳/۴۷	۱۰/۱۴			

۲-۲-۴- رابطه‌ی سرمایه‌ی اجتماعی و ابعاد مختلف آن با هویت ملی

نتایج جدول شماره‌ی ۴، نشانگر آن است که بین سرمایه‌ی اجتماعی و دو بعد اصلی آن یعنی کمیت و کیفیت روابط اجتماعی با میزان هویت ملی رابطه مثبت و معنی‌داری وجود دارد. هر قدر میزان سرمایه‌ی اجتماعی، و ابعاد اصلی آن افزایش می‌یابد، افزایش مثبت و معنی‌داری در میزان هویت ملی افراد مورد بررسی، مشاهده می‌شود. بنابراین، سرمایه‌ی اجتماعی و هویت ملی در کل موجب تقویت همدیگر می‌شوند.

در درون ابعاد اصلی سرمایه‌ی اجتماعی، تمامی مؤلفه‌هایی که نشان‌دهنده‌ی میزان کمیت روابط اجتماعی است، به‌جز مؤلفه‌ی همگنی یا ناهمگنی روابط، بقیه (روابط خانوادگی، روابط دوستی، روابط همسایگی، روابط خویشاوندی و انبوهی یا پراکندگی روابط) با هویت ملی رابطه‌ی مثبت ضعیف - اما معناداری - دارند و همگی مقوم هویت ملی هستند. معنی‌دار بودن انبوهی یا پراکندگی روابط با هویت ملی بدین معنی است که هر قدر بر میزان پراکندگی اعضای شبکه‌های روابط افزوده می‌شود، هویت ملی اعضای آن شبکه‌ها نیز تقویت می‌شود و برعکس هر قدر اعضای شبکه‌های روابط از پراکندگی کم‌تری برخوردار باشند هویت ملی آنان نیز تضعیف می‌شود. بنابراین، روابط اجتماعی افراد با پراکندگی جغرافیایی بیش‌تر بر هویت ملی آنان می‌افزاید.

هم‌چنین بین مؤلفه‌های کیفیت روابط اجتماعی به‌جز مؤلفه‌ی اعتماد عمومی و رفتار غیرعمل متقابل، بین بقیه‌ی مؤلفه‌ها (اعتماد بین شخصی، اعتماد نهادی و هنجار عمل متقابل) رابطه‌ی مثبت و معنی‌داری وجود دارد. هر قدر افراد به اشخاصی که با همدیگر در شبکه‌های اجتماعی فعالیت می‌کنند بیش‌تر اعتماد داشته باشند، هویت ملی آنان بیش‌تر می‌شود. هر قدر اعتماد افراد به نهادهای رسمی و مدنی بیش‌تر باشد، گرایش آنان به هویت ملی بیش‌تر می‌شود و هر قدر افراد، پای‌بند هنجارهای عمل متقابل باشند، گرایش بیش‌تری به هویت ملی دارند.

جدول شماره ۴: ضرایب همبستگی سرمایه‌ی اجتماعی و ابعاد اصلی و فرعی آن با هویت ملی و روابط بین‌قومی

روابط اجتماعی بین قومی			هویت ملی			متغیر وابسته
						متغیر مستقل
P=۰/۲۴	(۴۴۴)	P=۰/۰۰	P=۰/۳۳	(۴۴۱)	P=۰/۰۰	سرمایه‌ی اجتماعی
P=۰/۲۴	(۴۷۴)	P=۰/۰۰	P=۰/۲۰	(۴۷۲)	P=۰/۰۰	کمیت روابط اجتماعی
P=۰/۰۶	(۵۷۶)	P=۰/۱۴	P=۰/۴۱	(۵۸۵)	P=۰/۰۰	کیفیت روابط اجتماعی
P=۰/۱۱	(۶۰۵)	P=۰/۰۰	P=۰/۱۸	(۶۱۰)	P=۰/۰۰	روابط خانوادگی
P=۰/۱۸	(۵۹۷)	P=۰/۰۰	P=۰/۱۸	(۶۰۳)	P=۰/۰۰	روابط خویشاوندی
P=۰/۱۵	(۶۲۲)	P=۰/۰۰	P=۰/۱۷	(۶۳۴)	P=۰/۰۰	روابط دوستی
P=۰/۰۸	(۶۲۴)	P=۰/۰۳	P=۰/۲۱	(۶۳۶)	P=۰/۰۰	روابط همسایگی
P=۰/۲۴	(۵۴۶)	P=۰/۰۰	P=۰/۱۷	(۵۵۱)	P=۰/۰۰	روابط گروهی/رسمی
P=۰/۱۶	(۵۸۸)	P=۰/۰۰	P=۰/۰۳	(۵۹۵)	P=۰/۳۸	همگنی یا ناهمگنی روابط
P=۰/۲۳	(۵۹۹)	P=۰/۰۰	P=۰/۱۴	(۶۱۰)	P=۰/۰۰	انبوهی یا پراکندگی روابط
P=۰/۰۰	(۶۲۱)	P=۰/۸۳	P=۰/۰۱	(۶۳۳)	P=۰/۶۵	اعتماد عمومی
P=۰/۱۰	(۶۲۰)	P=۰/۰۰	P=۰/۰۹	(۶۳۲)	P=۰/۰۱	اعتماد بین شخصی
P=۰/۰۵	(۵۸۸)	P=۰/۱۹	P=۰/۴۴	(۵۹۹)	P=۰/۰۰	اعتماد نهادی
P=۰/۰۷	(۶۲۵)	P=۰/۰۶	P=۰/۴۰	(۵۹۲)	P=۰/۰۰	اعتماد اجتماعی در کل
P=۰/۰۱	(۶۲۵)	P=۰/۶۶	P=۰/۲۴	(۶۳۶)	P=۰/۰۰	هنجار عمل متقابل
P=۰/۰۶	(۶۱۹)	P=۰/۰۹	P=۰/۰۳	(۶۳۰)	P=۰/۴۲	رفتار غیرعمل متقابل

۳-۲-۴- رابطه‌ی سرمایه‌ی اجتماعی و ابعاد مختلف آن با روابط بین‌قومی

نتایج جدول شماره ۴ نشان می‌دهد که بین سرمایه‌ی اجتماعی و بعد کمیت روابط اجتماعی و بعد کمیت روابط اجتماعی با میزان روابط بین‌قومی افراد رابطه‌ی مثبت و معنی‌داری وجود دارد؛ اما رابطه‌ی بعد کیفیت روابط اجتماعی با میزان روابط بین‌قومی معنی‌دار نیست. در کل، هر قدر سرمایه‌ی اجتماعی افراد بیشتر می‌شود، روابط آنان با سایر اقوام ایرانی نیز بیشتر می‌شود و بعد کمی سرمایه‌ی اجتماعی در این رابطه از اهمیت بالایی برخوردار است. از بین مؤلفه‌های مختلف ابعاد کیفی و کمی سرمایه‌ی اجتماعی نیز به جز رفتار عمل غیرمتقابل، هنجار عمل متقابل، اعتماد نهادی و اعتماد عمومی، بقیه‌ی مؤلفه‌ها رابطه‌ی ضعیف مثبت و معنی‌داری با میزان روابط بین‌قومی افراد دارد و موجب تقویت آن می‌شوند.

نکته‌ای که درباره‌ی ارتباط ابعاد مختلف سرمایه‌ی اجتماعی با گرایش به سایر اقوام و میزان روابط بین قومی وجود دارد این است که بعد کیفی سرمایه‌ی اجتماعی که خصلت ذهنی بیش‌تری دارد بر گرایش به سایر اقوام که یک سوگیری ذهنی فرد نسبت به یک قوم یا اعضای آن است تأثیر می‌گذارد. اما بعد کمی سرمایه‌ی اجتماعی که بیش‌تر شبکه‌ی روابط عینی افراد را شامل می‌شود بر روابط بین قومی که حالت عینی دارد تأثیرگذار است.

۳-۴- مدل رگرسیون هویت ملی

نتایج تحلیل رگرسیون چندمتغیره‌ی عوامل تبیین‌کننده‌ی هویت ملی نشان می‌دهد که از میان متغیرهای موجود در مدل تحلیل تحقیق، در مدل نهایی ۵ متغیر در معادله باقی مانده‌اند. چنان‌که در جدول ۶-۵ مشاهده می‌شود، ضریب همبستگی چندگانه میزان هویت ملی با ۵ متغیر (اعتمادسازی گرایش به اقوام، روابط اجتماعی منفی، اعتماد عمومی و روابط همسایگی) معادل ۰/۵۸ است و ضریب تعیین آن معادل $R^2 = 0/34$ است؛ بدین معنا که نسبتی از واریانس هویت ملی که توسط متغیرهای فوق تبیین شده است به اندازه‌ی ۳۴ درصد می‌باشد. آزمون F (جدول شماره ۶) معنی‌دار بودن رابطه‌ی آماری به‌دست‌آمده را نشان می‌دهد.

معادله‌ی رگرسیون معمولی هویت ملی (براساس ضرایب b)

نتایج حاصل از تحلیل رگرسیون چند متغیره‌ی هویت ملی را می‌توان در معادله‌ی رگرسیون زیر نشان داد:

$$\hat{Y} = a + b_1x_1 + b_2x_2 + \dots + b_nx_n$$

که در آن X_i نمره‌های متغیرهای مستقل، a مقدار ثابت عرض از مبدأ و b_i ضریب رگرسیون می‌باشد و $\hat{Y}$ نمره‌ی پیش‌بینی شده‌ی متغیر وابسته است (کرلینجر، ۱۳۸۲: ۳۴۴). براساس معادله‌ی فوق، معادله‌ی رگرسیون چند متغیره‌ی هویت ملی به قرار زیر است.

$$\hat{Y} = 8/73 + 0/24(\text{اعتماد نهادی}) + 0/53(\text{گرایش به اقوام}) + 0/26(\text{روابط اجتماعی منفی}) + 0/22(\text{اعتماد عمومی}) + 0/26(\text{روابط همسایگی})$$

اگر اثر متغیرهای مستقل وارد شده در معادله را ثابت نگه داریم، میانگین هویت ملی پاسخ‌گویان معادل ۸/۷۳ خواهد بود. به ازای یک واحد افزایش یا تغییر در میزان اعتماد نهادی به اندازه‌ی ۰/۲۴ واحد افزایش یا تغییر مثبت در هویت ملی پاسخ‌گویان ایجاد می‌شود. و به ازای یک واحد تغییر در متغیرهای گرایش به اقوام، روابط اجتماعی منفی، اعتماد عمومی و روابط همسایگی، به ترتیب ۰/۵۳، ۰/۲۶، ۰/۲۲ و ۰/۲۶ واحد تغییر در هویت ملی پاسخ‌گویان قابل پیش‌بینی است.

معادله‌ی رگرسیون استاندارد (بر اساس ضرایب β)

نتایج حاصل از تحلیل رگرسیون چند متغیره‌ی هویت ملی را می‌توان به صورت استاندارد شده در معادله‌ی زیر نشان داد:

$$ZY = \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \dots + \beta_p X_p + E_i$$

$$ZY = 0/38 (\text{اعتماد نهادی}) + 0/19 (\text{گرایش به اقوام}) + 0/11 (\text{روابط اجتماعی منفی}) + E_i$$

$$+ E_i (\text{روابط همسایگی}) + 0/09 (\text{اعتماد عمومی}) + 0/10$$

چنان‌که در معادله‌ی رگرسیون استاندارد شده‌ی هویت ملی دیده می‌شود، متغیرهای اعتماد نهادی و گرایش به سایر اقوام، سهم بیش‌تری در تبیین هویت ملی دارند و بعد از آن‌ها متغیرهای روابط اجتماعی منفی، اعتماد عمومی و روابط همسایگی قرار دارند. روابط اجتماعی منفی، با هویت ملی رابطه‌ی معکوس دارد؛ بدین معنی که تغییر مثبت در روابط اجتماعی منفی، موجب تغییر منفی در هویت ملی خواهد شد. جداول شماره‌ی ۵، ۶ و ۷ آماره‌های مربوط به تحلیل رگرسیونی هویت ملی را نشان می‌دهد.

جدول ۵: آماره‌های تحلیل رگرسیون چند متغیره‌ی هویت ملی

MR = 0/58	ضریب همبستگی چندگانه
R ² = 0/34	ضریب تعیین
0/33	ضریب تعیین تصحیح شده
6/85	اشتباه معیار

جدول شماره‌ی ۶: تجزیه‌ی واریانس رگرسیون چند متغیره‌ی هویت ملی

منبع تغییرات	درجه‌ی آزادی	مجموع مجدورات	میانگین مجدورات	کمیت F	معنی‌داری
اثر رگرسیونی	۵	۱۰۰۹۸/۶۷	۱۶۸/۶۱	۳۵/۷۸	۰/۰۰
باقی مانده	۴۱۶	۱۹۵۴۷/۹۷	۴۶/۹۹		

جدول شماره‌ی ۷: آماره‌های مربوط به متغیرهای وارد شده به معادله‌ی رگرسیون هویت ملی

نام متغیرها	معنی‌داری	T	Beta	خطای معیار β	β
اعتماد نهادی	۰/۰۰	۹/۲۲	۰/۳۸	۰/۰۲	۰/۲۴
گرایش به اقوام	۰/۰۰	۴/۶۹	۰/۱۹	۰/۱۱	۰/۵۲
روابط اجتماعی منفی	۰/۰۰	۲/۷۴	-۰/۱۱	۰/۰۹	۰/۲۶
اعتماد عمومی	۰/۰۱	۲/۴۹	۰/۱۰	۰/۰۹	۰/۲۲
روابط همسایگی	۰/۰۲	۲/۲۲	۰/۰۹	۰/۱۱	۰/۲۶

۵- نتیجه‌گیری

در این بخش از مقاله به سؤالات مطرح شده در مقدمه برمی‌گردیم و سعی می‌کنیم به سؤالات فوق براساس نتایج آماری به‌دست آمده از پژوهش میدانی که در بخش قبل تشریح شد، پاسخ دهیم. سؤال اول مربوط به میزان سرمایه‌ی اجتماعی در بین جوانان کُرد ساکن در شهر مهاباد و ترک‌زبان ساکن در شهر تبریز بود. نتایج پژوهش حاضر نشان داد که میزان سرمایه‌ی اجتماعی در بین پاسخ‌گویان به‌طور محسوسی پایین است. میانگین سرمایه‌ی اجتماعی ۲۵۸/۲۶ از ۵۹۰ می‌باشد. پایین بودن نمره‌ی کلی سرمایه‌ی اجتماعی پاسخ‌گویان ناشی از پایین بودن دو بعد اصلی سرمایه‌ی اجتماعی یعنی بعد عینی سرمایه‌ی اجتماعی (کمیت روابط اجتماعی) و بعد ذهنی سرمایه‌ی اجتماعی (کیفیت روابط اجتماعی) است که میانگین آن‌ها به ترتیب ۱۷۲/۶۰ از ۳۳۰ و ۸۴/۰۳ از ۱۶۰ می‌باشند. اما علاوه بر پایین بودن کلی سرمایه‌ی اجتماعی در بین پاسخ‌گویان میزان سرمایه‌ی اجتماعی جوانان تبریزی به‌طور قابل ملاحظه‌ای از جوانان مهابادی کم‌تر است؛ به‌طوری که میانگین سرمایه‌ی اجتماعی جوانان تبریزی ۲۵۱/۵ و میانگین سرمایه‌ی اجتماعی جوانان مهابادی ۲۶۷/۴۴ می‌باشد. این تفاوت معنی‌دار در سرمایه اجتماعی جوانان تبریزی و مهابادی به احتمال زیاد از بالا بودن کمیت روابط اجتماعی (بعد عینی سرمایه‌ی اجتماعی) در بین جوانان مهابادی ناشی شده است؛ چرا که میانگین‌های کیفیت روابط اجتماعی (بعد ذهنی سرمایه اجتماعی) جوانان مهابادی و تبریزی تفاوت معنی‌داری از همدیگر ندارند؛ اما در میانگین کمیت روابط اجتماعی جوانان تفاوت معنی‌داری مشاهده می‌شود.

این نتایج، موافق دیدگاه شارع‌پور (۱۳۸۰) در مورد میزان سرمایه‌ی اجتماعی در بین جوانان ایرانی است. او با استفاده از تحلیل ثانویه‌ی پژوهش‌های میدانی استدلال می‌کند که طی چند سال و چند دهه‌ی اخیر، فرسایش شدیدی در سرمایه‌ی اجتماعی جوانان صورت گرفته است. از طرف دیگر برخی از تحقیقات میدانی نشانگر میزان متوسط سرمایه‌ی اجتماعی در بین جوانان است (ملاحسنی، ۱۳۸۱: ۱۷۱ و میرزاخانی، ۱۳۷۹: ۸۹) و این اختلاف در نتایج تحقیقات مختلف با نتایج پژوهش حاضر احتمالاً به‌خاطر جامعه‌ی آماری مورد مطالعه‌ی تحقیقات است. تحقیقاتی که ملاحسنی (۱۳۸۱) و میرزاخانی (۱۳۷۹) و دیگران درباره‌ی سرمایه‌ی اجتماعی انجام داده‌اند در بین دانش‌آموزان و دانشجویان بوده است؛ اما جامعه‌ی آماری پژوهش حاضر، تمامی جوانان ۱۵ تا ۲۵ سال شهرهای مهاباد و تبریز بوده است و تمامی اقشار را دربرمی‌گرفت.

سؤال بعدی، میزان یا شدت و ضعف هویت ملی در بین جوانان تبریزی و مهابادی است. چنان‌که در نتایج آماری، نمره‌ی هویت ملی در بین پاسخ‌گویان بالاست. میانگین نمره‌ی هویت ملی در بین پاسخ‌گویان ۴۷/۰۸ از ۶۵ می‌باشد. هم‌چنین، نتایج حاکی از آن است که تفاوت معنی‌داری بین میانگین هویت ملی جوانان تبریز و مهاباد وجود ندارد و در کل هر دو گروه دارای هویت ملی بالایی هستند. بالا بودن هویت ملی در بین جوانان در تحقیقات تجربی دیگری نیز به اثبات رسیده است و نتایج این تحقیق نیز مشابه نتایج تحقیقات قبلی در این جامعه‌ی آماری است. چلبی (۱۳۷۸) به این نتیجه رسیده است که گرایش به هویت ملی و تعهد ملی در بین پاسخ‌گویان در حد بالا و قابل قبولی است. احمدلو (۱۳۸۱) نیز در پژوهش خود به این نتیجه می‌رسد که جوانان تبریزی از میزان بالایی از هویت ملی برخوردار هستند. قیصری نیز با یک جامعه آماری متفاوت (که اعراب خوزستان جامعه‌ی آماری تحقیق ایشان را دربرمی‌گیرد) به این نتیجه می‌رسد که گرایش آنان نسبت به عناصر هویت ملی بالاست و روی هم‌رفته مسأله‌ی هویت ملی در میان اعراب خوزستان حل شده است (قیصری، ۱۳۷۷: ۷۰).

روابط بین‌قومی جوانان تبریز و مهاباد با سایر اقوام ایرانی در حد بسیار پایینی می‌باشد. هم روابط منفی (نزاع‌ها و درگیری‌های بین جوانان تبریز و مهاباد با سایر اقوام ایرانی) و هم روابط مثبت (روابط اجتماعی، روابط فرهنگی و روابط اقتصادی) در حد بسیار پایینی می‌باشد. روابط اجتماعی بین‌قومی به اندازه‌ی قابل‌توجهی در بین جوانان تبریزی نسبت به جوانان مهابادی پایین می‌باشد و این مسأله نشانگر آن است که جوانان تبریزی کم‌تر از جوانان مهابادی با سایر اقوام ایرانی روابط اجتماعی برقرار می‌کنند. در این مورد نیز نتایج تحقیق حاضر مشابه نتایج تحقیقی است که چلبی (۱۳۷۸) در این مورد صورت داده است. یکی از انتقادهایی که به این پژوهش وارد کرده‌اند این است که در بررسی روابط اجتماعی بین‌اقوام، مسأله‌ی دوری و نزدیکی جغرافیایی را در نظر نگرفته است و در واقع یکی از علل اساسی کم بودن میزان روابط بین‌قومی در بین اقوام ایرانی فاصله‌ی جغرافیایی در میان اقوام است؛ اما فاصله‌ی جغرافیایی نمی‌تواند علت اصلی پایین بودن روابط بین‌قومی در بین اقوام باشد؛ چرا که نتایج پژوهش حاضر نشان می‌دهد که روابط بین‌قومی در بین جوانان کُرد و ترک‌زبان که سالیان سال است در همسایگی هم به سر می‌برند نیز بسیار پایین است.

سؤال آخر این مقاله، مربوط به ارتباط سرمایه‌ی اجتماعی با روابط بین‌قومی و هویت ملی است. نتایج پژوهش حاضر نشان داد که کمیت روابط اجتماعی (بعد عینی

سرمایه‌ی اجتماعی بر میزان روابط بین قومی افراد که یک بعد عینی از روابط بین قومی محسوب می‌شود در ارتباط است و کیفیت روابط اجتماعی (بعد ذهنی سرمایه‌ی اجتماعی) نیز بر میزان گرایش افراد به سایر اقوام ایرانی که یک بعد ذهنی از روابط بین قومی است تأثیرگذار است و در کل سرمایه‌ی اجتماعی تأثیر منفی بر میزان روابط بین قومی و گرایش به سایر اقوام دارد و از طرف دیگر بین روابط بین قومی و هم‌چنین گرایش به سایر اقوام با شدت و ضعف هویت ملی نیز ارتباط مثبتی وجود دارد. روابط بین قومی و گرایش به سایر اقوام ایرانی، تا اندازه‌ای هویت ملی افراد را افزایش می‌دهد. هم‌چنین نتایج تجربی نشان می‌دهد که بین سرمایه‌ی اجتماعی و ابعاد عینی و ذهنی آن (کمیت و کیفیت روابط اجتماعی) و هویت ملی رابطه‌ی مثبتی وجود دارد. سرمایه‌ی اجتماعی تقویت‌کننده‌ی هویت ملی است. از میان مؤلفه‌های مختلف کمیت و کیفیت روابط اجتماعی نیز اعتماد بین شخصی، اعتماد نهادی، روابط اجتماعی، روابط خویشاوندی، روابط همسایگی، روابط گروهی، روابط دوستی و میزان پراکندگی روابط، رابطه‌ی مثبتی با هویت ملی دارد و همگی به تقویت هویت ملی کمک می‌کنند. اما نتایج تحلیل رگرسیونی چند متغیره‌ی هویت ملی نشان داد که تنها سه متغیر از ابعاد مختلف سرمایه‌ی اجتماعی؛ یعنی، روابط همسایگی، اعتماد نهادی و اعتماد عمومی در تحلیل نهایی باقی مانده‌اند.

چنان‌که در دیدگاه‌های نظری اشاره شد، سرمایه‌ی اجتماعی وضعیت خاص و ویژگی خاص ساختاری و شبکه‌های اجتماعی افراد است که باعث تسهیل کنش‌های افراد می‌گردد. سرمایه‌ی اجتماعی علاوه بر این‌که در سایر سرمایه‌های فرد از قبیل سرمایه‌ی اقتصادی، سرمایه‌ی انسانی و سرمایه‌ی فرهنگی مؤثر است، نگرش‌ها، باورها و عقاید و طرز تلقی‌های او را نیز تحت تأثیر قرار می‌دهد. بنابراین، سرمایه‌ی اجتماعی از طرق مختلف به صورت مستقیم و غیرمستقیم بر میزان هویت ملی افراد تأثیرگذار است. نتایج پژوهش حاضر نیز تأییدکننده‌ی این مسأله هستند.

منابع:

- ۱- آلبرو، مارتین (۱۳۸۰): *مقدمات جامعه‌شناسی*، ترجمه‌ی منوچهر صبوری، تهران: نشر نی.
- ۲- احمدلو، حبیب (۱۳۸۱): *بررسی رابطه هویت ملی و هویت قومی در بین جوانان تبریز*، پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی، استاد راهنما دکتر عماد افروغ، تهران: دانشگاه تربیت مدرس.
- ۳- بوردیو، پی‌یر (۱۳۸۱): *نظریه کنشی - دلایل عملی و انتخاب عقلانی*، ترجمه‌ی مرتضی مردیها، ج ۲، تهران: انتشارات نقش و نگار.
- ۴- بیرو، آلن (۱۳۷۰): *فرهنگ علوم اجتماعی*، ترجمه‌ی باقر ساروخانی، ج ۲، تهران: انتشارات کیهان.
- ۵- چلبی، مسعود (۱۳۷۵): *جامعه‌شناسی نظم: تشریح و تحلیل نظری نظم اجتماعی*، تهران: نشر نی.
- ۶- _____ (۱۳۷۸): *بررسی رابطه هویت‌های قومی با هویت ملی*، خلاصه‌ی طرح پژوهشی، تبریز: استانداری آذربایجان شرقی.
- ۷- رزازی‌فر، افسر (۱۳۷۹): «الگوی جامعه‌شناختی هویت ملی در ایران»، *فصلنامه‌ی مطالعات ملی*، شماره‌ی ۵، صص ۱۰۱-۱۳۴.
- ۸- رفیع‌پور، فرامرز (۱۳۷۲): *سنجش گرایش روستاییان نسبت به جهاد سازندگی*، تهران: مرکز تحقیقات و بررسی مسایل روستایی.
- ۹- ریتزر، جورج (۱۳۷۷): *نظریه جامعه‌شناسی در دوران معاصر*، ترجمه‌ی محسن ثلاثی، تهران: انتشارات علمی.
- ۱۰- شارع‌پور، محمود (۱۳۸۰): «فرسایش سرمایه اجتماعی و پیامدهای آن»، *نامه‌ی انجمن جامعه‌شناسی ایران* (ویژه‌نامه‌ی دومین همایش مسایل اجتماعی ایران)، شماره‌ی ۳، صص ۱۰۱-۱۱۳.
- ۱۱- صدیق‌اورعی، غلامرضا (۱۳۷۸): *تعارض‌های فرهنگی و وفاق اجتماعی*، در: *وفاق اجتماعی و فرهنگ عمومی - با نظارت محمدعبداللهی*، تهران: سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، صص ۱۹-۴۸.
- ۱۲- فوکویاما، فرانسیس (۱۳۷۹): *پایان نظم - سرمایه اجتماعی و حفظ آن*، ترجمه‌ی غلامعباس توسلی، تهران: انتشارات جامعه ایرانیان.
- ۱۳- قیصری، نوراله (۱۳۷۷): «قومیت عرب و هویت ملی در جمهوری اسلامی ایران»، *فصلنامه مطالعات راهبردی*، پیش شماره‌ی اول، صص ۴۹-۸۳.
- ۱۴- کلمن، جیمز (۱۳۷۷): *بنیادهای نظریه اجتماعی*، ترجمه‌ی منوچهر صبوری، تهران: نشر نی.
- ۱۵- ملاحسنی، حسین (۱۳۸۱): *بررسی رابطه‌ی میزان سرمایه اجتماعی و نوع دین‌داری در*

- بین دانش‌آموزان سال سوم دبیرستان در استان گلستان (علی‌آباد و گنبد). پایان‌نامه‌ی کارشناسی‌ارشد جامعه‌شناسی، تهران: دانشگاه تربیت مدرس.
- ۱۶- میرزاخانی‌اندریان، محمد (۱۳۷۹)؛ بررسی ارتباط نگرش به رشته تحصیلی با عملکرد تحصیلی و تأثیر سرمایه اجتماعی و فرهنگی روی آن‌ها، در میان دانشجویان دوره روزانه کارشناسی دانشگاه تبریز، پایان‌نامه‌ی کارشناسی‌ارشد پژوهش علوم اجتماعی، تبریز: دانشگاه تبریز.
- ۱۷- وبر، ماکس (۱۳۷۱)؛ مفاهیم اساسی در جامعه‌شناسی، ترجمه‌ی احمد صدارتی، تهران: قطره.
- 17- Bourdieu, Pierre (1986); *The Forms of Capital*, in: Handbook of theory and Research the Sociology of Education, Edited by: Jon Richardson, New York: Green Wood Press.
- 18- Browning, C. R., Dietz, R., Feinberg, S. (2000); *Negativ Social Capital and Urban Crime: A Negotiated Coexisting Perspectine* internet.
- 19- Bullen, P. & Onyx, J. (1998); *Measuring Social capital in five Communities in N. S. W*, Overview of Study, Australia: CA.Co.M. internet.
- 20- Coleman, J.S. (1988); Capital in the Creation of Human Capital, *American Journal of Sociology*, Vol 94, Supplement, 95-120.
- 21- Fukuyama, Francis (1999); *Social Capital and Civil Society*, Prepard for Delivery at the I.M.F. Conference on Second Generation Reforms.
- 22- Grootaert, C., Narayan, D., Wyhan Jons, V., Woolcock, M. (2003); *Integrated Qustionnaire for the Measurement of Social Capital (SC-IQ)*, The World Bank of Social Capital Thematic Group.
- 23- Stone, Wendy (2001); *Measuring Social Capital*, Australian Instittue of Family Studies, Research Paper, No: 24.
- 24- Tarner, J. H (1998); *The Structure of Sociological Theory*, Newyork: wods worth publishing company.
- 25- Vimpani, Graham (2000); Child Development & Civil Society: Does Social Capital Matter?, *Developmental & Behavioral Pediatrics*, Vol. 21, No: 1, 44-47.
- 26- Wall, E. Ferrazzi, G. & Schryer, F. (1998); Getting the Goods on Social Capital, *Rural Sociology*, Vol 63, No: 2, 300-322.

